

16. Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология [Текст] / Д. Б. Шелов // КСИА АН СССР. – 1978. – № 156. – С. 16-21.
17. Radulescu A. Amfore romane și romano-bizantine din Scythia Minor [Текст] / A. Radulescu // Pontica IX. – 1976. – P. 99-114.

К. С. Кожухар

УДК 392(=161.2)(478):81.373.2

ТЮРКСЬКИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ НОМЕНКЛАТУРИ НАЗВ ЇЖІ, ХАРЧУВАННЯ, ПОСУДУ І НАЧИННЯ УКРАЇНЦІВ МОЛДОВИ

У статті на основі аналізу наукових джерел та зібраних автором польових матеріалів досліджено вплив тюркських запозичень на формування номенклатури назв їжі, харчування, посуду і начиння українців Республіки Молдова. З'ясовано, що чимало із зафіксованих найменувань-тюркізмів відомі українській літературній мові (кабáн, каву́н, із'у́м, ло́кишина, ча́рка) та її діалектам (тава́, каба́к), а також румунській мові та її діалектам (bostan, jambon, zarzăr / zarzar / zarzîr; pătlăgea / pătlăjan), що свідчить про тісні міжкультурні та міжмовні контакти слов'янського, східнороманського і тюркського населення з давніх часів. Окремі назви (жанбо́н, зарза́рики) є регіонально чи локально обмеженими. Наявність більше 30 найменувань тюркського походження дає нам підстави вважати, що роль тюркського чинника у процесі формування системи діалектних українських назв їжі, харчування, посуду і начиння в окресленому регіоні досить вагома.

Ключові слова: *назви їжі, харчування, посуду і начиння, українці Республіки Молдова, міжкультурні і міжмовні контакти, тюркські запозичення.*

На формування номенклатури назв їжі, харчування, посуду і начиння українців Молдови значний вплив мали такі чинники, як міжетнічні і міжмовні контакти. Ці контакти, як відомо, можуть бути постійними і тимчасовими, внутрішніми (в межах одного національно-державного утворення) і зовнішніми (між сусідні-

ми етнічними спільнотами на суміжних територіях), природними (при безпосередньому спілкуванні представників різних етносів, а відтак і носіїв різних мов) і штучними (в ситуації, коли вивчається мова), прямими (за умови спілкування білінгвів) і непрямими (коли є перекладач); добровільними і вимушеними (якщо виникають внаслідок завоювань) [32, 33]. Однак який би характер вони не носили, міжмовні контакти завжди виникають на ґрунті культурних контактів представників різних етносів¹.

Щодо міжетнічних і міжмовних контактів місцевого українського населення, то найбільш тісними і довготривалими вони були зі східними романцями і відповідно з діалектами румунської мови. Цілком закономірно, що прошарок східнороманських запозичень є досить вагомим в місцевих діалектних українських найменуваннях їжі, харчування і начиння, що знайшло відображення в наших розвідках². Більш детальний і глибокий аналіз запозичених назв виявив, що частина з них має тюркське походження³.

Мета статті – з'ясувати вплив тюркського чинника на формування номенклатури назв їжі, харчування, посуду і начиння в системі харчування українців Молдови.

Досягнення мети потребує вирішення наступних завдань:

- дослідити час і характер міжетнічних контактів місцевого українського населення з тюркським;
- виокремити тюркські запозичення із зафіксованих діалектних назв продуктів харчування, страв, напоїв, посуду та кухонного начиння в українських говірках окресленого україномовного ареалу;
- проаналізувати та систематизувати виявлені тюркізми в рамках відповідних груп і мікрогруп.

Джерелами дослідження послужили наукові праці, польові записи, здійснені автором впродовж 1994-2015 рр. в 30 українських / українсько-молдовських селах республіки, а також перекладні й етимологічні словники та інші лексикографічні праці.

Проблема запозичень українською мовою з тюркських досліджена досить глибоко [див.: 2, 4, 5, 11, 16, 24, 31 та багато ін.]. На думку вчених, тюркізми⁴ почали проникати до слов'ян з кінця IV ст. н. е.. Тюркомовні народи – гуни (4-5 ст.), аваробри (6 ст.), булгари (6-7 ст.) і хазари (7-10 ст.) були витіснені печенігами (9-11 ст.), ті – кипчаками-куманами-половцями (11-13 ст.), останні ж – кримськими татарами і ногайцям Золотої Орди, які просувалися в центральну і південно-східну Європу.

Діалектно неоднорідні мови гунів, аварів, булгар і хозар, що відносяться до булгарської групи тюркських мов, активно контактували зі східнослов'янськими територіальними діалектами ще за часів Київської Русі. Певний вплив на східнослов'янські діалекти мали печенізька і половецька мови, про що свідчать такі давньоруські писемні пам'ятки, як «Повість минулих літ», «Київський літопис», «Галицько-Волинський літопис», «Слово о полку Ігоревім» та ін.. Дослідники давніх пам'яток писемності виявили близько 1500 половецьких і печенізьких запозичень. Тюркські впливи на слов'ян посилювалися в період формування окремих слов'янських народностей, а також у часи чумацтва та за козацької доби. Загалом у сучасній українській мові налічується близько 4000 тюркізмів (без урахування антропонімікума), половина з яких відноситься до загальноновживаної лексики [4, с. 641; 5, с. 687-688]. Серед виявлених запозичень є назви рослин, тварин, одягу і прикрас, транспорту, військової, соціально-адміністративної, побутової, сільськогосподарської та іншої лексики, включно назви їжі і начиння. Всі вони зафіксовані в різних лексикографічних джерелах, у тому числі і словниках [8, 15 та ін.].

Історія міжетнічних і міжмовних контактів українського і тюркського населення в межах сучасних кордонів Республіки Молдова потребує хоча б побіжного ретроспективного погляду в глибину віків і декількох зауважень щодо історії української етнічної спільноти на цих теренах.

Етнічна палітра Карпато-Дністровських земель з давніх-давен була розмаїтою й мінливою. «Середина IV–II тис. до н. е. дарувала світові неповторні зразки трипільської культури. II–IV ст. – черняхівську культуру. У III ст. під впливом римських завойовників у цьому регіоні романізуються гети і даки. З V – VII ст. в епоху Великого переселення народів на ці землі активно переселяються слов'яни» [17, с. 19-20].

Науковці схиляються до думки, що українське населення краю сформувалося із двох складових: нащадків слов'янського населення, що мешкало на території Пруто-Дністровського межиріччя впродовж багатьох століть, і переселенців з «материкової» України, котрі мігрували в різні часи під впливом соціально-економічних, політичних, релігійних та інших чинників [13, 14, 17, 18, 27].

Відомості про присутність слов'янського населення на цих землях знаходимо в історичних, археологічних, антропологічних на інших дослідженнях, які свідчать, що, починаючи з V–VII ст., на територію Пруто-Дністровського межиріччя з північного сходу, з середнього Дніпра і з Бузько-Дністровського межиріччя почали проникати слов'яни-анти. Із Західної Волині і Прип'ятського регіону прийшли склавени. В нижньому Подністров'ї склавени і анти співіснували з місцевим осілим населенням і кочівниками [3, 10, 17, 25, 28 та ін.]. Візантійський автор Прокопій писав, що «... варвари гуни, анти і слов'яни (склавени – К. К.), що жили по Істру, ... завдавали римлянам незцілимої шкоди...» [23, с. 295].

Наприкінці VII в IX ст. на території Дністровсько-Прутського межиріччя існувала слов'янська культура Лука-Райковецька, яка в X ст. заступилася давньоруською культурою. А вже в XI ст. улличі і тиверці, які «седаху бо по Дністру, приседяху к Дунаєві...» [20, с. 14.], разом з волинянами, деревлянами, полянами, білими хорватами, частково сіверянами фактично були праукраїнцями [12, с. 56].

Починаючи з XII ст., слов'яни півночі Молдови відомі під назвою «русини»⁵. З XIV ст. збільшення українського населення відбувається за рахунок активної міграції в межі Молдовського князівства переселенців з Галичини і Покуття. У XVIII–XIX ст. українці переселялися здебільшого з Буковини, Поділля, а також з центральних і південних губерній України – Полтавської, Катеринославської, Херсонської та ін. [див.: 13, 14, 17, 27 та ін.]. Натомість, як уважають дослідники, у Бессарабії склалися три етнографічні групи українців-переселенців: русини із Галичини і Буковини, українці з Поділля і Волині та українці – вихідці із Слобожанщини [13, 14, 17, 27]. Впевнені, що перераховані чинники значною мірою і спричинили діалектну строкатість говірок місцевих українців.

Щодо міжетнічних контактів з тюрками, то в період раннього середньовіччя (V–VIII ст.) романці і слов'яни активно контактували з гунами, печенігами, торками, половцями, монголами, котрі неодноразово проходили через регіон в процесі міграцій, володарюючи над цими землями впродовж багатьох століть [3, 10, 21, 25, 28, 29, 36, 37].

З 1538 по 1812 рр. Молдовське князівство знаходилося під турецько-фанаріотським владарюванням. До російсько-турецької війни 1806-1812 рр. «межиріччя складалося з декількох територіальних частин, які мали різний політичний статус і відрізнялися розмаїттям етнодемографічного ландшафту (тут і далі переклад з рос. К. К.)» [6, с. 69]. На території між Прутом і Дністром знаходилися Кілійська, Ізмаїльська, Аккерманська, Бендерська і Хотинська райії, які входили до складу Османської імперії. Етнічну палітру рай складали молдовани, русини, малороси, вірмени, греки, цигани, євреї, російські старообрядці зі «значною питомою вагою представників мусульманського турецького населення (переклад з рос. К. К.)» [29, с. 384]. Власне Бессарабію, відому до війни як Буджак і Онглос, у другій половині того ж XVI ст. турки заселили підкореними ними ногайцями. У XVII ст. ногайці почали просуватися в глиб території, захоплюючи все нові землі. У 1672 р. північний кордон розселення ногайської орди в Дністровсько-Прутському межиріччі пролягав по так званій лінії Халил-паши на перетині Верхнього Троянового валу з річкою Ботною [13, с. 39]. У середині XVIII ст. турецькі райії і буджацькі ногайці в Пруто-Дністровському межиріччі займали землі загальною площею 25 495 кв. км, або 55,7 % території» [30, с. 58]. Не решті земель «у межах пруто-дністровських цинутів Молдовського князівства, які знаходилися в центральній і південно-західній частині межиріччя», етнічну більшість складали молдовани [29, с. 168]. Зазначимо, що й на цій території були українські та українсько-молдавські села. Однак зоною молдовсько-українського взаємовпливу були «цинути північної частини межиріччя» [29, с. 168]. Північні райони республіки Молдова (Глодяньський, Єдинецький, Окницький, Ришканський, Сорокський, Фалештський, Флорештський) і нині є зоною активних молдовсько-українських етнокультурних взаємовпливів, а територія Буджака (Гагаузія і Татарклійський р-н) – гагаузько-болгарсько-українських контактів.

Таким чином, вже слов'янські племена антів і скловенів, пізніше уличів і тиверців, яких заступили русини, а згодом і українці, впродовж багатьох століть активно контактували не тільки зі східними романцями, а й з тюрками, що не могло не відбитися

на місцевих українських говірках. Відомі дослідники населення краю А. С. Афанасьєв-Чужбинський і П. Несторовський, характеризуючи мову тутешніх руснаків і малоросів, звернули увагу не тільки на те, що «говор малорусский... весьма древний, не поддавшийся последующим переменам ...» [1, с. 5], але й на те, що сусідство «с чуждыми по крови племенами налагало заметные следы на него [18, 149]. Такое сусідство позначилося насамперед на словниковому рівні. П. Несторовський писав, що в лексичному відношенні мова бессарабських русинів «представляет немало заимствований из языков: польскаго, молдавскаго и великорусскаго. Помимо того, есть группа слов, иногда целых выражений, довольно загадочнаго происхождения. Быть может, эта последняя тюркскаго происхождения» [18, с. 154]. Імовірність тюркського коріння у слів «загадкового походження» дослідник пояснював тим, що «в течение некотораго периода времени русины близко стояли с народом тюркскаго расы (туркам и татарам) ⁶» [18, с. 154].

З-поміж зафіксованих нами назв їжі, харчування, посуду і начиння, які побутують в українських діалектах Республіки Молдова, ми виокремили найменування тюркського походження і систематизували їх наступним чином:

I. Назви продуктів харчування, страв і напоїв:

1) *назви рослин – фруктів, овочів, що вживаються в їжу, і страв із них*: *ал'ич'а* – сорт сливи ← з азербайдж. *алича* «алича, дрібна слива»; *бакл'ажани* / *бакл'ажани сєні* – баклажани ← з тур. *patlikan* (див. також *патл'ажел'а* та ін.); *боштан* – гарбуз ← з тур. *bostan* – город; *гарбуз* – кавун (в українській літературній мові лексема *гарбуз* вживається у значенні «гарбуз»). Пор.: рос. *арбуз* «кавун», білорус. *гарбуз* «гарбуз», польс. *harbiz* «кавун», болг. *карбуз*, македон. *карпуз*, сербохорв. *ка̀рпуз(а)* «гарбуз») ← з тюрк. мов: половецьке *харбуз*, *карбуз*, крим.-татар. *къарпуз*, тур. *karpuz*, гагауз. *karpuz* – кавун; *жердєл'і* / *жердєл'и*, *зєрзар'і* / *зєрзар'и* / *дзєрдзур'і* / *дзєрдзур'и* / *дзєрдзур'и* / *зєрзер'и* – абрикос-дичка (дерево і плід) ← з тур. *zerdali*, гагауз. *zerdeli*; *кабак* – гарбуз; *кабач'ок* ← із тюрк. мов: тур., татар., чаг., гагауз. *kabak*; *кавун*, *каун* – кавун ← із тюрк. мов: тур. *kavun*, *kaun* – диня, татар. (казанське) *каун* – кавун; диня; узбек. *ковун*; ногайськ. *ковын*, чуваш. *кавун* – гарбуз;

киз'іл', к'із'іл, к'із'іл' – кизил ← тур. *kizil* «червоний», похідне від тур. *kiz* «червоніти, розпалятися»; *патладж(')él'a* / *патлаж(')él'a* / *патлажсán* – помідор; *сін'а патладж(')él'a* – баклажан ← з тур. *patlikan*;

2) назви продуктів і страв з борошна: *булгур* – 1) пшенична крупа, 2) каша для начинки голубців, перців ← із тюрк. мов: тур., огуз, гагауз. *bulgur*; *зарзарики* – пончики (похідне від *зэрзар'и*, утворене за допомогою метонімічного перенесення значення за зовнішньою подібністю з абрикосом – *зэрзар'ами*); *лапишá*, *лókша* ← з тюрк. мов.: тур. (півн.) *lakša*; татар., уйгур., казан. *лакча* «локшина, дрібні шматки тіста, зварені в бульйоні»;

3) назви тварин, риб, їх частин, м'ясних і рибних страв:

балік – копчене м'ясо ← з тюрк. мов: крим.-татар. *balyk* – риба, тур., гагауз. *balik* - *риба*, киргиз., казах., татар., якут. *балык*, узб. *балик* тощо; *бугáй* – племінний бик ← імовірно давньоруське запозичення з тюрк. мов: татар. *буга*, тур. *boğa*, азерб., каракалпак. *буга*, узб., уйгур. *бука*; *жанбóн* – копчений особливим способом свинячий окіст ← з тюрк. мов: тур. *iambas*, гагауз. *janbon*; *кабáн* ← з тюрк. мов *kaban*; *ковбасá* – ковбаса ← з тюрк. мов: тур. *külbasti* – м'ясо, смажене на рашпорі; смажені котлети; татар. *kolbasa* – ковбаса; *кавармá* – особливим способом приготовлене бараняче м'ясо ← з тюрк. мов: гагауз., тур. *kavurma* – смажене м'ясо (пор. також *kavurmak* «смажити, розпікати»); *курд'ук* – жирове відкладення біля хвоста у овець, *курд'учний жир* – з тюрк. мов: тур. *kujruk* – хвіст, каз. *құйрық*, кум. *къуйрукъ*, тат. кирг. *куйрук*, тув. *кудурук* «хвіст; курдюк», очевидно, споріднені з монг. *gidurug* (*худурук*) «хвіст»;

4) назви молочних страв: *йóгурт* / *йóгурт* – кисломолочний продукт, недавнє запозичення, можливо за посередництвом російської мови ← з тюрк. мов: тур. *yoğurt*, гагауз. *yuurt* (пор. польс., чес. *jogurt*, рос. *йогурт*, болг. *йогурт*);

5) назви солодоців: *із'ум* ← із тюрк. мов, найімовірніше з турецької: тур *üzüm* «виноград» споріднене з азерб. чаг. *зүзүм*, крим.-тат. *jüzüm*, уйг. *өзүм*, монг. *узут*; *курагá* – сушені абрикоси без кісточок ← з тюрк. мов, очевидно через російське посередництво з кумикської мови: кумик. *kurägä* (або *kuraga*) «сушені абрикоси», аз. *курага* зводяться до тюрк. **kür* «сухий» (пор. огуз.

kur, тур. *kuru* і т.д.); *халва́* ← з перс. через арабо-тур. посередництво: тур. *helva*; азерб. *халва*; узб. *халво*; туркм. *халва*;

б) номінація спецій і приправ: *салама́ха* – приправа до мамалиги з пір'я молодого часнику з сіллю і соняшниковою олією. Етимологія остаточно не з'ясована. Зафіксовано в північно-тюрк. діалектах *solomat*, телеут. *salamat* «каша», казах. *салма* «суп».

II. Назви посуду та кухонного начиння:

бакла́га, *бакла́жка* «посуд для води або ін. рідини» ← з тюрк. мов: татар. *бакла́к* «вид посуду», крим.-татар. *бакла* «мірка для зерна; *гавано́с* – 1) глиняний глек (від 2 до 12 л.) для зберігання сухих і рідких продуктів; 2) посудина для заквашування овочів; 3) велика кружка (1,5 л) для води ← з тюрк. мов *gavanós* «банка» (пор. болг. *гаваноз* «горщик», молд., рум *gavanos* «глиняний глечик; *казан* – 1) відро, 2) чавунний посуд, звужений донизу для приготування перших і других страв, а також для інших цілей; *казан горши́чний* ← з тюрк. мов: тур. *cazan*, гагауз. *kazan*, крим.-тат., татар., кирг., телеут. *казан* ← * *kāzγan* (< *kāzγan*), спорідненого з монг. *garut* «казан», тур. *kazmak* «копати, довбати»; *тава́* / *таві́ч'ка* / *таве́ч'ка* – 1) прямокутне деко для випікання пирогів; 2) кругле деко з зубчиками для випікання хліба; 3) сковорода; *тавава́* / *тавалу́ца* – сковорода ← з тур. *tava (taba)* «сковорода», гагауз. *tava* – велика мідна або чавунна сковорода (пор.: болг. *тава* «лист, жаровня», македон., сербохорв. *тава* «сковорода»; *тага́н*, *тагано́к* – триніг для казана ← з тюрк. мов *tagan* (пор: болг. *тиган* «сковорода»); *таз* / *та́зик* / *та́з'ик* – 1) таз (для варення); 2) металева кругла відкрита посудина; *та́сек* – полумисок (глиняний) ← з тюрк. мов: тур. *tas* «чаша, чашка, миска, таз», тат., крим.-татар. *тас* – «великий таз для обмивання», азерб. *тас* «таз, чаша»; *та́пс'і́жа*, *та́пц'і́жа* / *ме́пс'і́жа* – 1) сковорода, 2) деко, 3) форма для випікання хліба ← з тур. *tepsi* «таця, страва», гагауз. *tepsi* – 1) деко, 2) сковорода, 3) таця (пор. угор. *tepsi* «лист, жаровня» ← з тур.); *сапе́тка* – плетений кошик ← з тюрк. мов: тур. *sepet* – корзина; крим.-татар. *säpät*; *сусáк* – посудина з висушеного декоративного гарбуза для зберігання сипучих продуктів, насамперед солі ← з тюрк. мов: гагауз. *susak* – посуд з висушеного декоративного гарбуза для зберігання сухих і рідких продуктів; башк. *се́ске*, *сасáк*;

тур. *susak* «спраглий; відро, ківш» (від *su* «вода»), киргиз. *сууса* – «хотіти пити», татар. *сусау*; *ч'аву́н* / *ч'аўнік* – чавунна посудина сферичної форми для приготування других страв; *чаўн* – великий череп'яний горщик сферичної форми ← з тюрк. мов: гагауз. *çain*, *çu(v)en* – 1) котел, казан, 2) чавун; чуваш. *tšugin*; кар. крим.-татар. *чојун*; балкар. *чоюн* та ін.; *ч(')арка* – чарка, демінутив від *чара* «чаша, чарка» в пам'ятках давньоруської писемності фіксується з XII ст. За однією з версій тюрк. походження (пор.: алт., татар. *çara* – велика чашка).

Як аналізовані запозичення потрапили в досліджувані українські говірки? Вважаємо, що було кілька шляхів: безпосередньо з тюркських мов або через мови-посередники. Оскільки українські говірки на теренах Молдови впродовж багатьох століть функціонують в оточенні молдовських говірок, а отож і активно контактують з ними, однією з найголовніших мов-посередників була румунська мова та її діалекти. На сучасному етапі і в румунській літературній мові, і в молдовських діалектах присутня досить велика кількість тюркізмів: *bostán*, *jambón*, *zárzár* / *zárzar* / *zárzár*; *pátlägeá* / *pátláján* тощо [див.: 9, 34, 35 та ін.]. Хочемо наголосити, що тюркські мови в більшості випадків також були мовами-посередниками в процесі запозичень перерахованих назв з перської й арабської мов. Однак це тема наступної статті.

Щодо територіального аспекту функціонування проаналізованих назв, то зауважимо, що більшість із зафіксованих тюркізмів відомі українській літературній мові (*бугай*, *кабан*, *кавун*, *ізом*, *локшина*, *халва*, *чарка* та ін.) та її діалектам (*тава́*, *салама́ха*, *каба́к* тощо).

Окремі характеризуються вузько локальним вживанням. Наприклад, *жанбо́н* готують тільки в одному із 30 обстежених сіл – Іванча Оргеївського р-ну. Страва, і відповідно, назва *jambón* відома молдовській народній кухні, а відтак і молдовським говіркам. Однак у доступних нам джерелах ми не знайшли страви, подібної до зафіксованої в українському с. Іванча. Тут, за інформацією Рябої Лариси, *жанбо́н* готують на великі свята – Різдво і Великдень: «*за́дній клуб каба́на, іго́ присо́люют, по то́му зо три місяці каптя́т у годжяко́ві і пе́ред са́мою Па́скою ті́ждень вимо́чуют, а ў субо́ту пе́ред Па́скою ми́сіли кісто, роска́чували*

igó i tudí завертали кусок жамбону і пеклі ў печі». Або інша страва – *зарзарики* (див. фото). Це круглі пончики, які готують із квасного тіста і смажать у великій кількості олії. За подібністю до *zárzariv* – діалектної назви абрикосів, борошняна страва отримала вузько локальне найменування. Воно зафіксоване тільки в с. Булаєшти того ж Оргеївського р-ну. Ці старовинні українські села знаходяться в зоні молдовських кодр (центр республіки, район дисперсного розселення українців).

Тільки в Гагаузії і в Тараклійському районі, які знаходяться в Буджацькому степу, українці готують *каварму*. Це пояснюється їх активними контактами з гагаузьким населенням, у яких *каварма* є традиційною національною стравою.

Частина проаналізованих запозичень має значно ширшу територію побутування. Наприклад, українці північних, центральних і лівобережних районів кавун називають *гарбузом*. А гарбуз, в свою чергу, – *боштаном* чи *кабаком*.

Висновки

1. В результаті аналізу номенклатури назв їжі, харчування, посуду і начиння, що побутують в україномовному середовищі Республіки Молдова, на даному етапі дослідження ми виявили більше 30 найменувань тюркського походження.

2. Це дає нам підстави вважати, що роль тюркського чинника у процесі формування системи діалектних українських назв їжі, харчування, посуду і начиння в окресленому регіоні досить вагома.

3. Наявність значного корпусу тюркських запозичень спричинена міжкультурними і міжмовними контактами, які сягають сивої давнини.

4. Більшість із зафіксованих тюркізмів відома українській літературній мові (*бугайі, кабан, кавун, із'ум, локшина, халва, чарка*) та її діалектам (*кабак, саламаха, тавá, тѐнс'(ц')ija*), інші мають регіонально або ж локально обмежене функціонування (*жанбон, зарзарики* тощо).

5. Чимало з виявлених тюркізмів наявні в сучасній румунській мові та її діалектах (*bostan, jambon, zarzár / zarzar / zarzár; pãtlãgea / pãtlãjan*), що свідчить про тісні етнічні та мовні контакти слов'янського, східнороманського і тюркського населення з давніх часів.

6. Окремого дослідження потребує питання про мову-посередник в процесі запозичення і засвоєння виявлених в українських місцевих говірках тюркізмів.

7. Спеціального розгляду вимагає також питання лінгвогеографічного аспекту функціонування тюркських запозичень в мовному просторі Республіки Молдова та на більш широкому тлі.

E. S. Cojuhari

TURKIC FACTOR IN SHAPING THE RANGE OF TITLES FOOD, DISHES AND UTENSILS OF UKRAINIANS IN MOLDOVA

On the basis of analysis of scientific sources and field data collected by the author, was researched the influence of the Turkic borrowings on the formation of the nomenclature of the names of food, dishes and utensils of Ukrainians in Moldova. It was found that many of the titles recorded Turkisms are known by Ukrainian literary language (кабáн, каву́н, із'у́м, ло́кшина, чáрка) and its dialects (мава́, каба́к) and by Romanian language and its dialects (bostan, jambon, zarzăr / zarzar / zarzîr; pătlăgea / pătlăjan), which indicates a strong cross-language and cross-cultural contacts Slavic, and Turkic and east-roman population since ancient times. Some names (жанбо́н, зарза́рики) are locally or regionally limited. The presence of more than 30 names of Turkic origin gives us reason to believe that the role of the Turkic factor in the formation of Ukrainian dialect system of food names, food, dishes and utensils in the circumscribed area is quite weighty.

Keywords: *food names, food, dishes and utensils, Ukrainians of Republic of Moldova, cross-language and cross-cultural contacts, Turkic borrowing.*

ТЮРКСКИЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ НОМЕНКЛАТУРЫ НАЗВАНИЙ ПИЩИ, ПИТАНИЯ, ПОСУДЫ И УТВАРИ УКРАИНЦЕВ МОЛДОВЫ

В статье на основе анализа научных источников и собранных автором полевых материалов исследовано влияние тюркских заимствований на формирование номенклатуры названий пищи, питания, посуды и утвари украинцев Республики Молдова. Выяснено, что многие из зафиксированных наименований-тюркизмов известны украинскому литературному языку (кабáн, каву́н, із'у́м, ло́кшина, ча́рка) и его диалектам (тава́, каба́к), а также румынскому языку и его диалектам (bostan , jambon, zarzăr / zarzar / zarzîr; pătlăgea / pătlăjan), что свидетельствует о тесных межкультурных и межъязыковых контактах славянского, восточно-романского и тюркского населения с древних времен. Отдельные названия (жанбо́н, зарза́рики) являются регионально или локально ограниченными. Наличие более 30 наименований тюркского происхождения дает нам основания полагать, что роль тюркского фактора в процессе формирования системы диалектных украинских названий пищи, питания, посуды и утвари в очерченном регионе достаточно весома.

Ключевые слова: названия пищи, питания, посуды и утвари, украинцы Республики Молдова, межкультурные и межъязыковые контакты, тюркские заимствования.

Примітки

1 Природа мовних контактів, їх роль в історії мов і культур етносів розглядаються у низці праць, у тому числі в монографіях та дисертаційних дослідженнях. Див.: У. Вайнрайх [39], Ю. Жлуктенко [11], П. Ковалів [16], Є. Семчинський [26], Г. Халимоненко [31], Е. Хауген [38], О. Чередниченко [32, 33] та ін..

2 Про східнороманські запозичення в українських говірках Республіки Молдова див.: Кожухарь Е. С. Восточнороманский компонент в украинских говорах севера Молдовы // Славянские

культури в інонаціональній середі. – Кишинев, 1995. – С. 154-157; її ж: Український говор села Дану // В землі наші корні (Історія, традиції і фольклор сел Дану, Николаєвка і Каменкуца Глоденського р-на). – Кишинев: Штиинца, 1996. – С. 117-132; її ж: Українські говори севера Молдови // Ежегодник Інститута міжетнічних досліджень Академії наук Республіки Молдова. – Кишинев, 2000. – Т. 1. – С. 112-127; її ж: Восточнороманські заимствования в названнях пици і продуктів харчування в українських говорах Республіки Молдова // Славянські читання. – Кишинев, 2014. – С. 17-30; її ж: Локальні особливості названь пици і харчування в українському говорі села Булаешти Оргеєвського району Республіки Молдова. *Revista de etnologie si culturologie*. – Chişinău, 2014. – Vol. XVI. – С. 50-59; Кожухар К. Східнороманські запозичення в назвах продуктів харчування, страв, посуду і начиння в українських говірках Республіки Молдова // Спільність молдавської та української культур. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Чернівці, 2014; її ж: Назви їжі і харчування в говірці села Булаешти Оргеївського району Республіки Молдова // Етнокультура порубіжжя: локально-територіальні особливості. Одеські етнографічні читання. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2014. – С. 193-210; Cojuhari E. Pastele făinoase în sistemul alimentar al ucrainenilor din Republica Moldova: nominație tradițională regională // Rezumatele comunicărilor ale conferinței științifice cu participare internațională «Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor». Chişinău, 31 mai – 1 iunie 2012. – Chişinău, 2012. – P. 45-46; Cojuhari, E. Împrumuturi estromanice în numele de alimente și ustensile în dialecte ucrainene din Republica Moldova // Rezumatele comunicărilor Conferinței științifice cu participare internațională (ediția a V-a), 22-24 mai 2013. – Chişinău, 2013, – P. 44 та ін..

3 Окремі зауваження про тюркські запозичення в українських говірках Республіки Молдова містяться в перерахованих вище роботах, а також див.: Cojuhari E. Orientalisme în denumirile produselor alimentare în dialectele ucrainene din Republica Moldova // Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiului artelor. Rezumatele comunicărilor Conferinței științifice internațională (ediția

а VII-а), 26-28 mai 2015. – Chişinău, 2015. – P. 72; Кожухарь Е. Заимствования из тюркских языков в названиях пищи и утвари в украинских говорах Республики Мордлова // Международная научно-практическая конференция, посвященная 24-й годовщине образования Комратского государственного университета. «Наука. Образование. Культура». 11 февраля 2015 год. – Комрат, 2015. – С. 280-284. <http://kdu.md/ru/8-novosti/578-sbornik-nauchnykh-statej-posvyashchjonnyj-24-letiyu-kgu.html>

4 Тюркізмами, як правило, називають різновид лексичних запозичень, слово, його окреме значення, вираз і т. д., запозичені з тюркських мов або через їхнє посередництво з інших мов (переважно з арабської і перської), або утворені за їх зразкам [4, с. 641].

5 Найбільш докладно історію, культуру і побут бессарабських русинів описав П. Несторовський у своїй відомій праці «Бессарабские русины (историко-этнографический очерк)» [18].

6 В історії бессарабських русинів П. Несторовський виділяв 5 періодів: 1) русько-галицький з X ст. до половини XIII ст.; 2) татарський (друга половина XIII с. – перша половина XIV ст.); 3) литовсько-руський (друга половина XIV ст.); 4) молдовський (від XV ст. до початку XVIII ст.); 5) турецько-татарський (від початку XVIII ст. до 1812 р.); 6) російський від 1812 р.

Список використаної літератури та джерел

1. Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию [Текст] / Александр Афанасьев-Чужбинский. – Ч. I: Очерки Днепра. – 265+II с.; Ч. II: Очерки Днестра. – 438+II с. – СПб., 1861.
2. Болдырев Р. В. Некоторые вопросы историко-этимологического изучения тюркских лексических элементов украинского языка [Текст] / Р. Болдырев // Тюркизмы в восточнославянских языках. – М.: Наука, 1974. – С. 44-61.
3. Бырня П. П. Рафалович И. А. Проблемы этнической истории Днестровско-Карпатских земель в конце I – начале II тысячелетия н.э. [Текст] / Павел Бырня, Исаак Рафалович // Славяно-молдавские связи и ранние этапы

- етнической истории молдаван. – Кишинев: Штиинца, 1983. – С. 79-93.
4. Гаркавец О. М. Тюркізми [Текст] / Олександр Гаркавец // Українська мова : Енциклопедія. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. – С. 694-695.
  5. Гаркавец О. М. Українсько-тюркські мовні контакти [Текст] / Олександр Гаркавец // Українська мова: Енциклопедія. – Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с. – С. 687-688.
  6. Грек И. Этнодемографическая и этноязыковая политика Российской империи в Пруто-Днестровском междуречье в XIX – начале XX вв. [Текст] / Иван Грек // Русин, 2012. – № 1 (27). – С. 69-79.
  7. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики [Текст] / Павло Гриценко П ; АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні . – К. : Наукова думка, 1984 . – 227 с. : табл.
  8. Грінченко Б. Словарь української мови [Текст] / Борис Грінченко . – К. , 1958-1959. – Т. I–IV.
  9. Дикціонар диалектал (кувинте, сенсурь, форме) [Текст] /: ын 5 в. / Ред. респонсабил Удлер Р. – Кишинэу: Штиинца, 1985 – 1986: В. I. (А–Г), 1985; В. II. (Д–К), 1985; В. III. (Л–П (Прас)). 1986; В. IV. (П (Прасади кы) – Т). 1986; В. V. (У–Я). 1986.
  10. Дубровский А. Д. Славяно-молдавские политические и этноязыковые контакты в раннем средневековье [Текст] / А. Д. Дубровский // Исторические исследования: материалы II междунар. науч. конф. (г. Чита, декабрь 2013 г.). – Чита, 2013. – С. 52-58.
  11. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти [Текст] / Юрій Жлуктенко – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с.
  12. Залізняк Л. Про історичні витоки українського народу [Текст] / Леонід Залізняк // Українознавство: Календарщорічник – 2001. – Київ, 2000. – С. 53-60.
  13. Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX веке. – Кишинев: Штиинца, 1979. – 288 с.

14. Зеленчук В. С. Розселення та чисельність українського населення Молдавії (XV – XIX ст.) [Текст] // Народна творчість та етнографія. 1978. – № 4. – С. 24-30.
15. Етимологічний словник української мови [Текст] /: В 7 т. – К., 1982-2006. – Т. I–VII [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.] – К.: Наук. думка: Т. 1 (А – Г). – 1982. – 631 с.; Т. 2 (Д – Копці). – 1985. – 570 с.; Т. 3 (Кора – М). – 1989. – 550 с.; Т. 4 (Н – П). – 2003. – 656 с.; Т. 5 (Р – Т). – 2006. – 704 с.; Т. 6. (У – Я). 2012. – 568 с.
16. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X–XIV століть. Запозичення [Текст] / Пантелеймон Ковалів – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1964. – Т. II. – 329 с.
17. Кожухар В. Г. Українці Молдови: сторінки історії [Текст] / Віктор Кожухар // Українці Молдови. Історія і сучасність. (Наукові дослідження і матеріали). – Кишинів, 2008. – С. 19-44.
18. Несторовский П. Бессарабские русины (историко-этнографический очерк) [Текст] / – Варшава: Типография «Сатурнь», 1905. – 176 с.
19. Никогло, Д. Система питания гагаузов в XX – начале XX века [Текст] / – Кишинев, 2014. – 212 с.
20. Повесть временных лет [Текст] / Ч. 1: Текст и перевод / Подг. текста Д. С. Лихачева; Перевод Д. С. Лихачева, Б. А. Романова; Ч. 2: Приложения / Ст. и комм. Д. С. Лихачева. – М.; Л., 1950 (сер. “Лит. памятники”).
21. Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII—XIV вв. [Текст] / Кишинев: Штиинца, 1979. – 242 с.
22. Полевой, Л. Л., Бырня, П. П. Средневековые памятники XIV—XVII вв.: Археологическая карта Молдавской ССР [Текст] / Лазар Полевой. – Кишинев: Штиинца, 1974. – Вып. 7.
23. Прокопий из Кесарии. Война с готами [Текст] /– М., 1950.
24. Рогаль М. С. Тюркські лексичні запозичення в українських літописах кінця XVII – початку XVIII ст. / М. С. Ро-

- галь // З історії української та інших слов'янських мов (Зб. ст.). – К., 1965. – С. 171-192.
25. Свод древнейших письменных известий о славянах [Текст] / Т. I (1-VI вв.). М., 1994. – 472 с.
  26. Семчинський, С. В. Семантична інтерференція мов [Текст] / Станіслав Семчинський. – К.: Вища школа, 1974. – 255 с.
  27. Степанов В. Труды по этнографии населения Бессарабии XIX – начала XX вв. Очерки истории этнографического изучения бессарабских украинцев [Текст] / Вячеслав Степанов. – Chişinău: Pontos, 2001. – 264 с.
  28. Тельнов Н., Степанов, В., Руссев, Н., Рабинович, Р. И... разошлись славяне по земле... Из истории Карпато-Днестровских земель VI – XIII вв. [Текст] / Николай Тельнов. – Кишинев: Бизнес-элита, 2002. – 240 с.
  29. Хайдарлы Д. И. Население Пруто-Днестровского междуречья и южных районов левобережья Днестра в XVIII в. Этнодемографические и исторические аспекты [Текст] / Дан Хайдарлы. – Кишинев, 2008. – 581 с.
  30. Хайдарлы Д. И. Расселение и численность молдаван до конца XIX в. [Текст] / Дан Хайдарлы // Молдаване. – М., 2010. – 542 с. – С. 55-68.
  31. Халимоненко Г. І. Тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва [Текст] / : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Григорій Халимоненко. – К., 1993. – 142 с.
  32. Чередниченко О. Мовні контакти у сучасному світі [Текст] / О.І. Чередниченко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : Іноземна філологія. – Київ.: Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2006. – Вип. 40. – С. 4-6.
  33. Чередниченко О. Про мову і переклад [Текст] / Олександр Чередниченко – Київ: Либідь, 2007. – 248 с.
  34. Dicţionar explicativ al limbii române [Текст] / Ediţia a II-a. – Bucureşti: Univers enciclopedic, 1998. – 1194 p.
  35. Dicţionarul limbii române moderne [Текст] / – Bucureşti, 1958. – 961 p.
  36. Istoria Moldovei. Epoca preistorică şi antică: (pînă la sec.V)

- [Текст] // Acad. De Științe la Moldovei, Inst.Patrimoniul Cultural, Centrul Arheologie. – Ch.: S. n., „Tipografia Centrală”. – Chișinău, 2010. – 632 p.
37. Postică Gh. Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrean (secolele V-XIII) [Текст] / Gheorghe Postică. Teză de doctor habilitat în științe istorice, – Chișinău, 2006. – 413 p.
38. Haugen, E. Bilingualism in the Americas [Текст] / – N. – Y., 1956. – 159 p.
39. Weinreich U. Languages in Contact [Текст] / – N. – Y., 1953 (Рос. перевод і коментар Ю. О. Жлуктенка: Вайнрайх У. Языковые контакты. – К. Вища школа, 1979. – 364 с.).